

РЕЦЕНЗИЯ

за

доц. д-р Клара Асенова Тонева, участник в конкурс
за *професор* по професионално направление 2.4. Религия и теология
(научна специалност *История на религиите*), обявен за нуждите
на Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент
Охридски“ в ДВ, брой 63 от 30. 07. 2021,
от проф. дфн Нина Димитрова (ИСФ – БАН)

В настоящата процедура за получаване на академичното звание *професор* съм назначена със заповед на Ректора на СУ № РД 38 – 450 от 17. 09. 2021. Доц. д-р Клара Тонева е единствен кандидат.

Изискваните по процедурата документи са добре подредени и окомплектовани. Научните трудове, с които Клара Тонева участва в конкурса, са: 2 монографии, 4 студии, 16 статии, 2 учебни помагала. Предоставени са и следните справки и удостоверения за: учебната заетост; научното ръководство на двама докторанти, както и на много студенти; други научни прояви – участие в различни научно-изследователски проекти, последният от които е от 2021 г. („Развитие на Православната християнска етика като богословска наука в българската църковна и академична традиция през ХХ век“).

Научните интереси на доц. Тонева са твърде разнообразни – нейното творчество обхваща различни тематични кръгове, чийто предмет на изследване е не само актуален, но понякога и злободневен. *Ислямът като религия* е една от тези постоянни сфери на изследователски интерес, проявен още в началото на научната ѝ кариера със защитата на докторска дисертация върху съвременното положение на мюсюлманката. Значителна част от по-новите изследвания на кандидатката в този конкурс са посветени на междурелигиозния диалог и конкретно между християнство и ислям, на радикалния ислям и следствията от това радикализиране, и др.

Друга важна за Тонева тема е *жената и религията – жената в исляма, жената в християнството, християнското семейство, феминизъм и богословие.*

Специфика на научните разработки, предложени за обсъждане, е подчертаният интерес към родното богословско наследство – интерес, мотивирал не само написването на проникновени портрети на български богослови и видни духовни фигури (арх. Евтимий, Иван Панчовски и др.), но и активното и постоянно използване на техните идеи в собствените научни дирения.

Към сферата на особено актуалните теми, които вълнуват Клара Тонева и днешното богословие като цяло, спадат *християнството в постмодерността, религия и биотехнологии, религия и образование*, и т.н. И, разбира се, фундаменталната тема за *секуларизацията* в разнообразните ѝ днешни проявления – обект на последната книга на авторката (2018).

Книгата (208 с.) е названа „Секуларизираната религиозност“, публикувана е от издателството на Софийския университет. Изследването е интердисциплинарно – в него се преплитат история и психология на религиите, апологетика, религиозна антропология, социология, политология, философия. Интересът е насочен към глобалната съвременност, към периода на постмодерността и статуса на религията в този период. Изходната предпоставка е твърдението за изначалната религиозност на човека („религиозно същество, което носи у себе си стремеж към вечност и безсмъртие“), а изложението проследява формите на тази религиозност в днешното общество/общества.

В центъра на вниманието е секуларизацията – авторката прави внимателен и многостранен анализ на понятието, включително проследявайки неговата етимология, както и генезиса на феномена, привеждайки мнения, идеи, изказвания на световни знаменитости по тази фундаментална тема.

Първата глава е озаглавена „Без-божността на секуларния свят“ и представлява авторската диагностика на съвременността откъм състоянието на религията, респ. християнството. В унисон с преобладаващите оценки в търсеното отношение постмодерността е оценена като постсекуларизация, изразяваща се в религиозна „всеядност“, религиозен синкретизъм, заменил агресивното отрицание на религията от страна на Модерността.

Направи ми впечатление едно изречение от първата част на книгата: „Макар да смятаме, че светът е станал секуларен, защото е отхвърлил Бога, то истинската причина е, че секуларизмът е явление от нашия си, християнски свят. Спецификата на секуларизма е резултат от проблеми вътре в самото християнство – от *неговите вътрешни изменения*“ (с. 40). Фактически това е признание за неизбежността на процесите на секуларизация при християнството. *Секуларизация*, както знаем, води произхода си от латинската дума *saeculum*, обозначаваща света във времеви план (и съответстваща на гръцката *εὐν*, αἰών), за разлика от света в пространствения смисъл – *mundus* (чието гръцко съответствие е *κόσμος*, κόσμος). Или – *овремевяването* – темпорализирането, респ. ходът на историята, е паралелно с това и процес на *осветскостяване* (обмирщение на руски, *Verweltlichung* на немски и т.н.). Това сочи и Райнхарт Козелек в своите изследвания върху историята на понятията („*Begriffsgeschichten*“, 2006): анализът на най-важните компоненти – *утвърждаването на светското* и *темпорализирането*, трябва да предшества разглеждането на понятието като фактор и индикатор на обозначената с него история. И ако Макс Вебер търси източниците на религиозно-историческия процес на разомагьосването още у староеврейските пророци, то протестанският богослов Карл Хайм показва как този процес е пренесен и в Новия Завет. Разделянето на живота на две сфери – сакрална и светска, на два Града – земен и Божи, доказва как още в самите основи на християнството тенденцията за секуларизация е налице.

В детайлната картина на секуларизацията, обрисувана от Клара Тонева, ми липсва присъствието на Рудолф Ото, коментарът върху неговите идеи за *святото* (1917). Струват ми се твърде важни с оглед на уточняването на опозицията сакрално – профанно, която засяга самата същност на процеса на секуларизацията.

Убедително в книгата е показана огромната трудност при осмислянето на следствията от секуларизацията. Авторката прави извода за онтологичната несъвместимост между Църквата и постмодерността, но такава е тя и по отношение на Модерността, която, налагайки гражданските ценности, е изработила и свои ерзац-религии (марксизъм, комунизъм, либерализъм,

национализъм, анархизъм). В качеството им на *секуларни религии на спасението* те влизат в остра конкуренция с християнството.

Втората глава на книгата носи наименованието „Секуларизмът като нова религиозност“ и е посветена на отделните форми на секуларизираната религиозност. Тук бих искала по-релефно да бъде изведена разликата между *секуларизация* и *секуларизъм* – явление от сферата на идеологията, обозначаващо абсолютизацията на тукашните, ценностите на „света“ за сметка на трансцендентността.

Обгледани са различни конкретни ерзац-религии, в ролята на които влизат държавата, национализмът, науката, психоанализата, марксизмът, новият атеизъм. За мен е удовлетворителен анализът на отношението държава – Църква (в исторически план и днес); на разликата между патриотизъм и национализъм, съответно на едно от големите предизвикателства пред религията/християнството – „срастването“ с национализма; на абсолютизирането на науката – сциентистката подмяна на религията (и тук, за постановката на проблема *религия – наука*, особено продуктивно се оказва привличането на българското богословско наследство). Що се отнася до психоанализата, струва ми се излишна категоричността, с която е отхвърляна. Имам предвид многобройните модуси, в които съществува психоанализата – от терапевтичен метод до универсален херменевтичен ключ. За мен позицията на Борис Вишеславцев – *етика на преобразования ерос* – заслужава внимание именно с възможностите, които предлага за използване на някои от принципите на психоанализата от християнството (Вишеславцев, Б. „Етика преобразенного эроса“, 1931). Но разликата в гледните точки е нещо нормално в научната дискусия.

Това, с което не съм съгласна, не се отнася до същността на повдигнатите въпроси. Става дума за начина на цитиране и позоваване – идеите на Фройд, Юнг, а по-нататък в книгата и на Хегел (и др.), не може да бъдат представяни по разни статии на колеги (не засягам изобщо качеството на тези статии!) – цитирането трябва да е по самите произведения на световните автори, или, когато иде реч за добре известни положения, такова просто не е необходимо.

По-нататъшният анализ става все по-конкретен и все по-злободневен, докосвайки се до темата за религиозния фундаментализъм. Това понятие, използвано за пръв път за описание на консервативния американски протестантизъм от ранния 20 век, както отбелязва гръцкият богослов и социолог Василиос Макридис (“Orthodox Christian Rigorism: A Multifaceted Phenomenon”, 2016), намира и по-широко приложение.

Клара Тонева несъмнено е ерудит в областта и нейните разработки са ценни и приложими и практически (неслучайно някои нейни статии са поместени в издания като „Военен журнал“ или сборници на Военната академия). Впечатлява всестранното обглеждане на обсъжданите феномени в сферата на *исляма* – причини, перспективи, българският контекст. Що се отнася до ситуацията с православието, авторката смята, че това словосъчетание – *православен фундаментализъм*, е неправомерно и подвеждащо. Вместо това обозначение Макридис предлага „ригоризъм“. Струва ми се, че Клара Тонева е на подобно мнение. Тя отбелязва как фундаменталистите изопачават разбирането за духовната реалност, твърдейки, че тук, на земята, радостта не съществува; че за добър християнин се смята навъсеният, мрачен човек (с. 140). Изказването на българския богослов Иван Панчовски илюстрира точно тази тенденция: „Животът е даден да се живее, а не да се отравя всекидневно от образа на смъртта и от мисълта за нея. Далеч бяга човек от подобни „жълти“ и „черни“ проповедници на смъртта, чийто глас ечи навред. Най-лошото е, че те се сочат за верни Христови последовници и светът често пъти ги взима за такива...“ („Модерният човек пред живота, смъртта и безсмъртието“, 1944).

В последната, четвърта глава, богословската проблематика е преобладаваща. Тя е посветена на отговора на Църквата към разнообразните днешни предизвикателства към християнството/православието, към злоупотребите с вярата. Набелязаните посоки са: *служение* и *образование*. Конкретно са обговорени множеството стъпала по Пътя към блаженството: трудът, мирът, чистото сърце, истината, красотата, спокойната съвест, любовта и т.н. Интересен е анализът и осмислянето на такива емблематични за постмодерната религиозност (включително у нас) характеристики като

нецърковно християнство, вяра без принадлежност и пр. Смятам, че авторката би могла да коментира и такива близки до проблематиката на нейната книга произведения, като книгата на Анна Кръстева „Еластичният (пост)секуларизъм“, 2014, или изследването с културологичен и социологически характер, проведено от Галина Гончарова и Теодора Карамелска – „Изобретяването на православните традиции: религиозността в постсоциалистически контекст“, 2013 (което има отношение и към повдигнатия от Клара Тонева въпрос за *интелектуалците в Църквата* в друг неин текст).

Книгата си Клара Тонева аотира като замислена и предназначена за подготовката на студентите богослови от специалностите „История на религиите“, „Нехристиянски религиозни учения“, „Религия и екстремизъм“, с надеждата тя да се окаже интересна изобщо за интелigentния български читател. Дори само изброените дотук теми, дискутирани в книгата, са предпоставката тази надежда да е напълно осъществима. Но значимостта ѝ се определя и от професионалните качества на авторката като изследовател, от многостранната ѝ експертиза, от ясения и точен език.

Другата монография, с която доц. Тонева участва в настоящия конкурс, е „Църквата – общност на любовта“, публикувана през 2008 г. Заглавието ясно показва насоката на изследователския интерес. Книгата на Йоан Зизиулас „Битието като общение“ е в центъра на много от разсъжденията тук.

Изложението е структурирано в пет глави, които обсъждат различни аспекти от живота на Църквата – невидимата и видимата Църква; Църквата и светът, тайната на светостта на Църквата и светостта на отговора на Църквата.

Сред основните теми за обсъждане са представите за Божието царство и за времето на неговото изпълнение; Църквата като новия Божи народ и ролята ѝ за осъществяването на Царството; структурата на видимата Църква (и отношението ѝ към невидимата); църковната йерархия, и т.н. – многостранността на проведените анализи е убедителна, а ползваната литература – напълно релевантна.

Отношението на Църквата към света е разработката, на която ще се спра по-подробно, доколкото темата постоянно е очертавала една разделителна линия

между християните – на светоприемащи и светоотричащи. Смятам, че Шмеман е прав, когато твърди („Животът на света“), че християнството напълно е изгубило света и следователно трябва да го преоткрие. Каква е позицията на Клара Тонева – ще цитирам нейните думи: „от нас, християните, вече не се изисква да бягаме от света, а обратно – да присъстваме навсякъде, като го освещаваме с духа на Евангелието, като го подкрепяме чрез своите лични молитви“ (с. 84). Такава позиция е в съгласие и с идейното наследство на българското богословие, което, отново ще отбележа, е непрестанно привличано в подкрепа на изказваните твърдения. Книгата предлага и добра основа за дискусии по застъпваните важни богословски теми.

В началото на рецензията си се опитах да групирам представените за обсъждане по-малки текстове – студии и статии, според тяхната проблематика. Общото ми впечатление за тях е, че всички те предизвикват сериозен научен и практически интерес.

Съвсем накратко и за учебните помагала, съставени от доц. Тонева – „Въведение в православно догматическо богословие“, 2007, и особено за Приложението (319 с.) към него, което обхваща множество (около 200!) анотации на „основната у нас догматическа литература“ – книги, студии и статии. Тези усилия в полза на образованието на студентите заслужават нашите адмирации и респект.

С казаното дотук – отчитайки качеството и многостранността на научните изяви на доц. д-р Клара Тонева, като член на научното жури по нейната хабилитация изразявам убеждението си, че тя напълно заслужава исканото научно звание *професор* (в научно направление 2.4. *Религия и теология*) и призовавам Факултетният съвет при БФ на СУ „Св. Климент Охридски“ да ѝ го присъди.

20. 10. 2021

Подпис:

